

SZKÁROSI ENDRE

A nyelvi kísérletezés kérdései Dante korai költészetében

A kultúra történetében, és így természetesen az irodalomében is, akadnak kivételes korszakok, amelyekben a nyelvhasználat addig ismert határainak áttörésére erős kísértés és így tulajdonképpen szükség mutatkozik. E ritka korszakok között olykor meglepő párhuzamok mutatkoznak. Ebből a szempontból is különös jelentősége van Pound és Eliot – egyébként jól ismert – reveláció-értékű felismerésének a korai európai költészet, nevezetesen a trubadúrköltészet, főként pedig a Dolce Stil Nuovo, azon belül is elsősorban Cavalcanti és Dante kivételes jelentőségével kapcsolatban. Ám egy ilyen kivételes jelentőségű felismerésnek is nyilvánvalóan vannak előzményei, így az a költői megismerés felértékelődésének hosszabb folyamatába illeszkedik a modernség korszakát illetően.

Szakmai téren közismert a nyelv, különösképpen pedig az irodalmi nyelv folyamatosan változó komplexumának problematikája a Duecento Itáliájában – még akkor is, ha a nyelv működésének egy szűkebb terrénumát, nevezetesen a költői nyelvet (koiné) tesszük vizsgálat tárgyává a szicíliai iskolától kezdve az ún. szikulo-toszkán költészetten keresztül a Dolce Stil Nuovoig. Ennek a bonyolult és árnyalt folyamatnak egyik következménye az, hogy a dolce stil képviselőiben tudatosodik a nyelvi kutatás érdemi volta és annak a költői tevékenységet illetően nélkülözhetetlen jellege.

Amikor e kérdéskört vizsgálja, Natalino Sapegno „a kutatás nyughatatlan szelleméről”¹ beszél Danténál, amely „kísérlet tárgyává tette és ki is merítette a Dolce Stil Nuovo poétikáját”. Gianfranco Contini egyenesen „a felfedezés

¹ „...fervido sperimentare dell’animo...” Sapegno, Natalino: *Introduzione alla lettura di Dante*. Roma, Bulzoni, s.d., p. 6

gyötrelmes munkáját”² említi Dantéval kapcsolatban. Talán e megfigyelések is szerepet játszanak abban, hogy az utóbbi évtizedekben a Dante-szakirodalom egy része a költő tevékenységével kapcsolatban szívesen beszél egy sajátos experimentalizmusról³, s talán meglepő is lehet, hogy a terminus kezdetben metaforikus és tudatosan anakronisztikus használata mind jobban elveszíti metaforikus jellegét, és egyenesen a Dante-jelenség lényegi szempontjává válik. Szintén Contini jelzi, hogy „a technika nála szakrális jelentőségű dolog, askétikus gyakorlatozásának - a tökéletesség nem szűnő igényétől elválaszthatatlan – útja”⁴.

Az irodalmi nyelv itáliai alakulásával kapcsolatban még egy sajátosságot szükséges szem előtt tartani: a félsziget jól ismert történelmi, földrajzi, antropológiai jellegzetességei, illetve a hosszútávon meghatározó kommunális és regionális tagoltság miatt a nyelv alakítása (valós, tényleges folyamatok folytán) szinte szükségszerűvé teszi a folyamatos nyelvi kísérletezést. Nem véletlen talán, hogy Pound úgy és azért találhatott rá felismerésszerűen erre a költői korszakra és iskolára, mert meghatározó analógiákra és inspirációkra lelt benne a költői gondolkodás egyfajta szintetikus modernizációjához. Aligha a véletlen műve, hogy ugyanaz a költői metodológia, ugyanazok a költői-nyelvi eljárások az akkor belátható jövő költészetét is megalapozhatták.

Egy ugyancsak különböző korszakban és helyzetben a kérdés is természetesen más módon vetődik fel újra. A nagy irodalmi megújulás első éveiben, de még az őt követő lényegi

² „...ansia di perfezione...”. Contini, Gianfranco: Introduzione. Dante Alighieri: Rime (a cura di G. C.), Torino, Einaudi, 1939, p. 11

³ “Sperimentalismo” mellett – nyilván metaforikusan vagy épp a szó legszorosabb értelmében - már egyenesen „avanguardia dantesca”-t emleget Walter Mauro. Invito alla lettura di Dante, Milano, Mursia, 1990, p. 48

⁴ Contini, uo.

változásoknak elébe menve - sommásan és ellenállhatatlanul – Rimbaud egy olyan új, lényegi költői experimentalizmus alapjait fekteti le, amely szervesen kötődik a nyelvről alkotott felfogáshoz. Gimnáziumi tanárához írott híres levelében Rimbaud a költő feladatát elképesztő és lényeglátó egyszerűséggel fogalmazta meg: „Trouver une langue!” Bizonyos értelemben a jellegzetes dantei problémáról van szó, vagyis egy, a költői közlésre és kifejezésre alkalmas költői nyelv (koiné) kereséséről, s a rimbaud-i imperatívusz mindjárt arra a problémára is emlékeztet, amelyet Cavalcanti vet fel nem egy, a megismerés természetét és határait firtató költeményében, többek között arra felismerésre jutva, hogy „nem járt még oly magasan elménk / (...) hogy róla alkalmas ismeretünk lehetne”⁵. Vagyis egy megfelelő nyelv hiánya a kifejezésnek is szigorú korlátokat szab.

Az analóg tapasztalatok és gondolatok különbsége a kor és az emberi modernizáció szóban forgó szakaszainak különbözőségéből adódik. A létező nyelvek változatos gazdagságának időszakában Rimbaud-t a radikális megújulás útvonala a nyelvi egyetemesség ideájához vezet: „Du reste, toute parole étant idée, le temps d’un langage universel viendra!”⁶ Az édes új stílus képviselői számára az idea maga egyetemes, miközben a nyelvi gyakorlat útja az egymástól elkülönülő nyelvek felé vezet.

„Alchimie du verbe – Délire II.” című költői szövegében Rimbaud megjegyzi: „Je notais l’inexprimable...”⁷. Vagyis a korábban használatos nyelv költői dekonstrukciója

⁵ Értelem szerinti fordítás. Ld. “Non fu sì alta già la mente nostra & (...) che propriamente n’aviàn canoscenza.” Cavalcanti, Guido: Rime. A cura di Letterio Cassata, Roma, Donzelli Editore, 1995, p. 12

⁶ Rimbaud, Arthur: Poésies Une saison en enfer Illuminations, Gallimard, 1999, p. 91

⁷ Rimbaud, uo. p. 192

Rimbaud-t ugyanarra az eredményre vezeti, amelyet Dante a maga céljául tűz ki a Vita Nuova zárlatának egyik híres mondatában: „io spero di dicer di lei quello che **mai non fue decto** d’alcuna” – ami többek között arra a szándékra utal, hogy eleddig ismeretlen tapasztalatokat eleddig nem ismert nyelvi eljárasmódokkal fogalmazzon meg. Cavalcanti nyelvpszichológiailag is hiteles megfigyelése szerint az igazi és hiteles kifejezéshez (mint azt a már idézett szonett tanúsítja) nem elegendők a nyelvi képességeink, ehhez mint előfeltétel, az „üdvösség” magasabb foka és ereje is szükséges. Valamint az elme tökéletesedése eddig még nem ismert vagy legalábbis nem végiggondolt fogalmak és észleletek útján – mely tökéletesedés nem lehetséges az észlelőképesség (percezione intelletiva) élesedése és finomodása nélkül, amihez ugyanakkor a nyelv fogalmi apparátusának tökéletesedése is szükséges.

Rimbaud egy másik megjegyzése – amely a költői modernség kiemelkedő jelentőségű közhelyévé vált – ugyanakkor félreérthetlenné teszi, hogy: „les inventions d’inconnu réclament des formes nouvelles”⁸. A költői-nyelvi kutatások egy olyan komplexebb szintjéről van szó, amelyen elkerülhetetlenül a strukturális és kompozíciós kutatásokhoz érkezünk. Szinte a teljes dantei életmű a kutatások eme dimenziójában bontakozik ki. Mint a korai Dante első szintetikus összműve, a maga szerkezeti komplexitásával jól illusztrálja ezt a Vita Nuova – amely persze nem előzmények nélküli jelenség, de egészében mégis gyökeresen új. A költői-lírai nyelv strukturális kiterjesztése egyrészt a költői narratíva, másrészt egy jövődó kritikai nyelvezet irányába az olasz irodalom történetében egyedülálló mozzanat. A kitaró költői-nyelvi kutatások korábban nem látott szerkezeti

⁸ Rimbaud, uo. p. 93

konzekvenciái valósulnak itt meg, amelyek a maguk összetettségével (pluridimenzionalitásával) – a Rime Petrosén keresztül – már a Commedia víziójának alapjait készítik elő. „A tökéletesség nem szűnő igényétől” elválaszthatatlanul az egyetemesség – még költői kisformákban történő – modellálását is beleértve, amely (mint Contini jegyzi meg) a költőben „az egység és a totalitás” – folyamatos – „igényét” jelzi⁹.

Ha konceptuális és stilisztikai tökélyével a Vita Nuova már a dolce stilne nem csupán a szintézisét, de a filozófiai és szövegtechnikai meghaladását is jelzi, mégis a Petrose-versek definiálják a legvilágosabban ezt az egyébként organikus változást. Contini emblemikus meghatározása - amellyel a költő saját szavait használva különbséget tesz Danténál a „tecnica dolce” („amely el kívánja tüntetni a mögötte levő erőfeszítést”) és „tecnica aspra” között (mely utóbbi „hangsúlyosan láthatóvá teszi a mögötte levő erőfeszítést”)¹⁰ – itt nyer igazolást. Akár szó szerint is, ha a „Così nel mio parlar voglio esser aspro...” kezdetű canzonéra tekintünk – de a poétikai, sőt, frazeológiai szerkezet értelmében is. Elegendő e tekintetben újraolvasni az „Al poco giorno e al gran cerchio d’ombra son giunto, lasso...” kezdetű, de még inkább az „Io son venuto al punto della rota...” kezdetű canzonékat.

Ez utóbbi költemény jellegzetességei már-már zavarba ejtőnek is tűnhetnének ebből a szempontból. A strófászerkezet, a frazeológiai és gondolati szerkezet egyaránt összetett és tágas, így egy lírai kisformában teszi lehetővé az asztrológiai, a meteorológiai, a légköri-faunális, a vegetálist Botanikai és a geológiai szintek által alkotott, nagyszabású kozmo-filozófiai struktúra kialakítását. Mind tartalmi, mind motivikai szinten megjelenik az antik eredetű *difficultas*,

⁹ Contini, uo., p. 17

¹⁰ Contini, uo., p. 11

amely a jövő századok egyik legfontosabb poétikai elve lesz. Ebben az összefüggésben érdemes újra megemlíteni a frazeológiai és stilisztikai sajátosságokat, például a sokasodó erős inverziókat és bonyolult allúziókat. A *difficultas* mint olyan már a témában megjelenik, amennyiben az uralkodó motívum – mindeme versekben – a „petra”, a kő, mint a beszélő én (a költő) statikus pozíciójának és állhatatosságának emblémája egy folytonosan változó, de egyként barátságtalan és fenyegető környezettel szemben. A költői kompozíció arányosan hosszú mondatok alakzataiban épül: minden három sor egy mondatot alkot, kivéve a négy sorból álló sirmát, amely mindig a költő elszánt szembenállását jeleníti meg.

Alapvető sajátosságok ezek abban a folyamatban, amely – ismét csak Contini megfigyelése szerint – „a szerelmi költészetnek a morális költészetben való kiterjedését”¹¹ jelzi, s a líraiságnak azt a paradox hiányát alakítja ki, amely az érett Dante egyik megkülönböztető jegye¹². Amint azt többek között Sapegno fejt ki, Dantéban tudatosodik a szoros értelemben vett lírai költészet poétikájának elégtelensége, így a költészetnek olyan módozatait dolgozza ki, amelyek sokkal komplexebb ideológiai struktúrát tesznek szükségessé, és sokkal gazdagabb, sokrétű nyelvezeten botnakoznak ki¹³.

A *dolce stil* eszményeitől és gyakorlatától való eltávolodás így meglehetősen logikusnak látszik, és érdekes, hogy a befelé fordulás eme hajlama - amely a Dante alkotásának erős vonása – lassú, de ellenállhatatlannak tűnő belső elszigetelődéssel párosul - már a tényleges száműzetés előtt (amely persze külsőleg is visszafordíthatatlanná teszi ezt a

¹¹ Contini, *uo.*, p. 17

¹² Mauro „processo di deliricizzazione”-t említ a *Vita Nuova*-val kapcsolatban. Mauro, *uo.*, p. 51

¹³ Sapegno, *uo.*, p. 26

folyamatot). Az egyik sajnálatos (bár szükségszerűnek látszó) veszteség e tekintetben a baráti együttműködés kivételesen termékeny légköre, amelyben a stil nuovo képviselői, minden vitájuk ellenére is, megsokszorozhatták szellemi és stilisztikai inspirációikat.

ENDRE SZKÁROSI

**Problemi della sperimentazione linguistica come mezzo di
cognizione e riflessione nella prima poesia dantesca**

– Riassunto –

Lo scritto mette in centro le questioni della sperimentazione linguistico-poetica nella poesia del primo Dante nel contesto della reinterpretazione delle funzioni della poesia da parte del modernismo poetico, prima di tutto da Rimbaud. Lo „spirito della ricerca“ (Sapegno), il „travaglio esplorativo“ (Contini) e simili termini fanno già parte integrale della critica dantesca, e l’impeto di un fondamentale rinnovamento nel pensiero poetico sta alle basi delle nuove poetiche anche all’inizio dell’età moderna. L’autore del saggio afferma che in tutt’e due poetiche si tratta di un livello più complesso delle ricerche linguistico-poetiche, in cui si arriva alle ricerche nei confronti delle strutture e della composizione. E dal momento che quasi tutta l’opera dantesca si realizza in questa dimensione delle ricerche, illustrata perfettamente dalla Vita Nuova con la sua complessità strutturale e linguistica, l’espansione strutturale della lingua poetico-lirica da parte di Dante nella direzione della narrativa poetica e verso un futuro linguaggio critico, è fondamentale nella storia della letteratura italiana. Nelle Rime Petrose poi si realizzano le conseguenze strutturali mai

previste dell'assidua ricerca linguistico-poetica, e con le loro pluridimensionalità, in alcuni casi con la grande struttura cosmo-filosofica in formazione, preparano il fondamento della visione della Commedia.